مجلّهٔ جغرافیا و توسعهٔ ناحیه‌ای، سال چهاردهم، شمارهٔ ۱، بهار و تابستان ۱۳۹۵، شمارهٔ پیاپی ۲۶

تحلیل تفاوت کیفیت بازسازی محلات شهر بم

محمود قدیری (استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران، نویسنده مسئول)
m_ghadiry@pnu.ac.ir
صغری شهربابکی (کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران)
sharbabaki0913@yahoo.com

صص ۲٤۷ - ۲۲۵

چکیده

اهداف: یادگیری درس‌های حاصل از مداخله‌ها و بازسازی‌های پس از بحران به‌منظور فهم بهتر چگونگی جهت‌دهی به مداخلات توسعه به‌ویژه آن‌هایی که در راستای توسعهٔ پایدار نواحی آسیب‌پذیرند ضروری است. از این رو، با توجه به اینکه بازسازی پس از بحران، فرصتی برای پایدارسازی و حل مشکلات توسعه می‌باشد، هدف این پژوهش، تحلیل تفاوت کیفیت بازسازی محلات شهر بم و میزان موفقیت آن در این زمینه می‌باشد.

روش: در این پژوهش، روش تحقیق از نوع توصیفی- تحلیلی است. مفهوم کیفیت بازسازی با استفاده از روش‌های AHP گروهی و SAW در ۷ شاخص و ۹ زیرشاخص عملیاتی شد. داده‌های مورد نیاز از طریق پرسش‌نامه و روش نمونه‌گیری خوشه‌ای، و از ۳۱۹ خانوار نمونه (بر حسب روش کوکران) به‌دست آمد و از طریق روش‌های واریانس یک‌طرفه و آزمون توکی تحلیل شد.

یافته‌ها/نتایج: تحلیل واریانس یک‌طرفه نشان داد تفاوت معناداری بین محلات از نظر کیفیت بازسازی وجود دارد و از بین ۷ شاخص کیفیت بازسازی، در ۵ شاخص تفاوت معنادار بین محلات وجود دارد. از نظر شاخص کلی کیفیت بازسازی هم نتایج نشان داد که محلات در سطح اطمینان ۹۹٪ از تفاوت معنادار برخوردار هستند. در نتیجه کیفیت بازسازی در کل متوسط و میزان آن بر حسب محل سکونت خانوارهای مختلف شهر بم متفاوت است.

تاریخ دریافت:۱۳۹٤/۱۰/۰۵   تاریخ تصویب: ۱۳۹۵/۰٦/۲۸

نتیجه‌گیری: نتایج در مجموع همسوی با این گـزارهٔ علمـی اسـت کـه دسترسـی بـه فرصت‌های بازسازی برابر نیست و با وضعیت اقتصادی‌اجتماعی خانوارهـا ارتبـاط دارد.

کلیدواژه‌ها: زلزله، شهر بم، خانوارها، محلات، کیفیت بازسازی

۱. مقدمه

امروزه یکی از اهداف اصلی مدیریت بحران، جبران خسارت و بهره‌برداری از فرصت‌هـای ایجاد شده جهت بهبود اوضاع و عملی ساختن برنامه‌های توسعه می‌باشد. لذا برنامه‌ریزی‌هـای بازسازی پس از وقوع بحران، همچون سوانح طبیعی گاهی فرصتی مغتنم جهـت دسـتیابی بـه اهداف توسعه در منطقـه تلقـی مـی‌شـود (فلاحـی و خورشـیدیان، ۱۳۸۵، ص. ۱). بنـابراین، علی‌رغم همهٔ فاجعه‌های به بار آمده، باید به بازسازی پس از بحران به‌عنوان فرصتی برای حـل مشکلات توسعه و ایجاد جامعه‌ای ایمن نگاه کرد. در این راستا، ارزیابی تجربه‌هـای بازسـازی پس از سوانح طبیعی به‌منظور کسب شناخت بهتـر از کیفیـت بازسـازی و درس‌آمـوزی از آن ضروری است.

در واقع، یادگرفتن درس‌های حاصل از مداخله‌هـای پـس از بحـران بـه‌منظـور فهـم بهتـر چگونگی جهت‌دهی به مداخلات توسعه به‌ویژه آن‌هایی که در راستای توسـعهٔ پایـدار نـواحی آسیب‌پذیرند ضروری است (ایمپریال و وانس‌لی[1]، ۲۰۱٦، ص. ۲۰٤). چراکه بازسازی پـس از بحران فرآیند پیچیده‌ای است که تعاملی از عوامل اجتماعی، تکنولوژیکی و اقتصادی را درگیـر می‌کند (پاول[2]، ۲۰۱۱، ص. ۲۷۹). این درحالیست که برنامه‌ریزان و پژوهشگران اندکی فرآینـد اسکان مجدد پس از بحران یا اقدامات بلندمدت مربوط را بررسی کرده‌اند. لذا مدل‌های خـوبی برای استفادهٔ برنامه‌ریزان و تصمیم‌گیران در زمان‌هایی که بحـران‌هـا اسـکان مجـدد را نـاگزیر می‌کنند، وجود ندارد (ایوچی[3]، ۲۰۱٤، ص. ٤۱۳). نکته مهم دیگر نیز توجه به میزان بهره‌مندی گروه‌های مختلف اجتماعی از منابع و کیفیت بازسازی است. چراکه، شواهد بحران‌های گذشته نیز به‌خوبی نشان داده است که افراد به‌لحاظ اقتصادی فقیر، متحمـل سـخت‌تـرین ضـربه‌هـای

1. Imperiale & Vanclay
2. Powell
3. Iuchi

بحران می‌شوند. کمبود منابع مالی و مادی، انعطاف‌پذیری کمتری را در محافظت از معیشت و خانه‌هایشان در برابر بحران به فقرا می‌دهد (جی‌تی‌زد[1]، ۲۰۰۵، ص. ۲۸–۳۰؛ النماری و الزقال[2]، ۲۰۱۵، ص. ٣٤).

بنابراین علاوه بر ارزیابی کیفیت بازسازی، لازم است به میزان برخورداری خانوارهای محلات مختلف نیز توجه نمود. از این رو، این پژوهش با توجه به ویژگی‌های اجتماعی‌اقتصادی خانوارهای ساکن، به دنبال تحلیل تفاوت‌های محله‌ای کیفیت بازسازی شهر بم می‌باشد. لذا سؤال اصلی پژوهش چنین مطرح شد: آیا کیفیت بازسازی محلات مختلف شهر بم بر حسب ویژگی‌های اجتماعی‌اقتصادی خانوارهای ساکن متفاوت است؟

۲. پیشینهٔ تحقیق

حاجی‌نژاد، عسگری، رفیعیان و محمدی (۱۳۸۹) در پژوهشی به شناسایی فرصت‌های توسعه ناشی از زلزله با تأکید بر ابعاد کالبدی شهر (مورد: شهر بم) پرداخته‌اند. یافته‌ها نشان می‌دهد که از فرصت‌های توسعه کالبدی در زمینه‌های مسکن (مقاوم‌سازی، نظارت بر ساخت و ساز، نمای ساختمان و ...) و خدمات عمومی بیشترین استفاده صورت گرفته در حالی که فرصت‌های کالبدی در زمینه خدمات زیربنایی، معابر و بافت شهر مورد توجه و استفاده چندانی قرار نگرفته‌اند.

برک، کارتز و ونگر[3] (۱۹۹۳) در پژوهشی با عنوان «احیای پس از بحران: دستیابی به توسعه، کاهش بحران و برابری» یافته‌های کلیدی ادبیات برتر احیای بحران را مرور می‌کنند و مسائلی را که به درستی مطرح نشده است را خاطر نشان می‌سازند. دستیابی به برابری، کاهش بحران و توسعه پایدار، به ویژه از طریق مشارکت محلی در برنامه‌ریزی توسعه مجدد و همکاری نهادی، موضوع محوری مرور ادبیات می‌باشد. در پایان، در مورد فهم موجود از برنامه‌ریزی توسعه مجدد پس از بحران نتیجه‌گیری شده و همینطور دلالت‌هایی برای سیاست عمومی و پژوهش آتی ارائه شده است.

پاول[4] (۲۰۱۱) نیز در پژوهشی به بررسی آسیب‌پذیری ساختمانی طرح‌های متفاوت بازسازی پس از زلزله ۲۰۰۱ گجرات هند می‌پردازد. پژوهش نشان می‌دهد که سطح بالایی از دانش فنی بعد از زلزله به گجرات منتقل شده، اما این انتقال تبدیل به میراثی برای کاهش

1. GTZ
2. Al-Nammari & Alzaghal
3. Berke, Kartez, & Wenger
4. Powell

ریسک بحران نشده است. همچنین مسائل مهمی وجود دارند که نتیجهٔ سیاست‌ها و اقدامات ناکافی دولت می‌باشد.

رفیعیان و عسگری (۲۰۱۳) در پژوهشی به بررسی تأثیر اسکان موقت بر بازسازی مسکن پس از بحران زلزلهٔ ۲۰۰۳ شهر بم پرداختند. نتایج نشان می‌دهد که نوع اسکان موقت (در کمپ‌ها و در کنار دارایی‌ها)، بر سرعت، کیفیت و رضایتمندی کلی از بازسازی مسکن تأثیر گذاشته است.

ایوچی[1] (۲۰۱٤) در پژوهشی با عنوان برنامه‌ریزی اسکان مجدد پس از بحران، اظهار می‌دارد که نیاز فزاینده‌ای به چارچوب سیستماتیکی برای برنامه‌ریزی اسکان مجدد بعد از بحران‌ها وجود دارد چه برای بازسازی در محل (همان مکان آسیب‌دیده) و چه برای جابجایی، همچنین چه مستقلاً انجام شود و چه با مشارکت هم محله‌ای‌ها. وی با بررسی چند نمونهٔ موردی نتیجه می‌گیرد که تصمیم‌ها، فرایندها و نتایج اسکان مجدد، هم گرایش‌های اجتماعی‌اقتصادی را منعکس می‌کند و هم تعاملات بین دولت، جامعه و خانوارها را منعکس می‌کند.

گرین‌برگ[2] (۲۰۱٤) شش سال صرف مطالعهٔ توسعهٔ مجدد بعد از بحران در شهرهای نیویورک و نیواورلئان[3] پس از حوادث ۱۱ سپتامبر و کاترینا نموده است. در این دو شهر بسیار متفاوت که با دو بحران کاملا متفاوت نیز روبرو بوده‌اند فرایند بازسازی ناعادلانهٔ مشابهی اتفاق افتاده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که نابرابری هم در مرحلهٔ احیای موقت و هم در مرحلهٔ بازسازی بلندمدت وجود دارد. در هر مرحله، قربانیان اصلی بحران یعنی کم درآمدها، اجتماعات غیرسفیدپوست، کارگران، و کسب و کارهای کوچک، بیشتر از دریافت کمک‌ها محروم شده‌اند. در حالی‌که محلات سفیدپوست و صنایع پرمنفعت به شکل نامتناسبی بهره‌مند شده‌اند. در فرآیندی که گرین‌برگ آن را «شهرنشینی انباشت بحران[4]» نامیده است، وی پیگیری می‌کند که چگونه این توسعه مجدد نابرابر، شهر پس از بحران را تغییر شکل می‌دهد: از طریق

1. Iuchi
2. Greenberg
3. New Orleans
4. Crisis-driven urbanization

تقویت محلات مرفه، تسهیل اعیان‌سازی[1] و جابه‌جایی در نواحی کم‌درآمد، و *تحقق رویاهای دیرینهٔ توسعه در مورد ائتلاف رشد قدرتمند*[2].

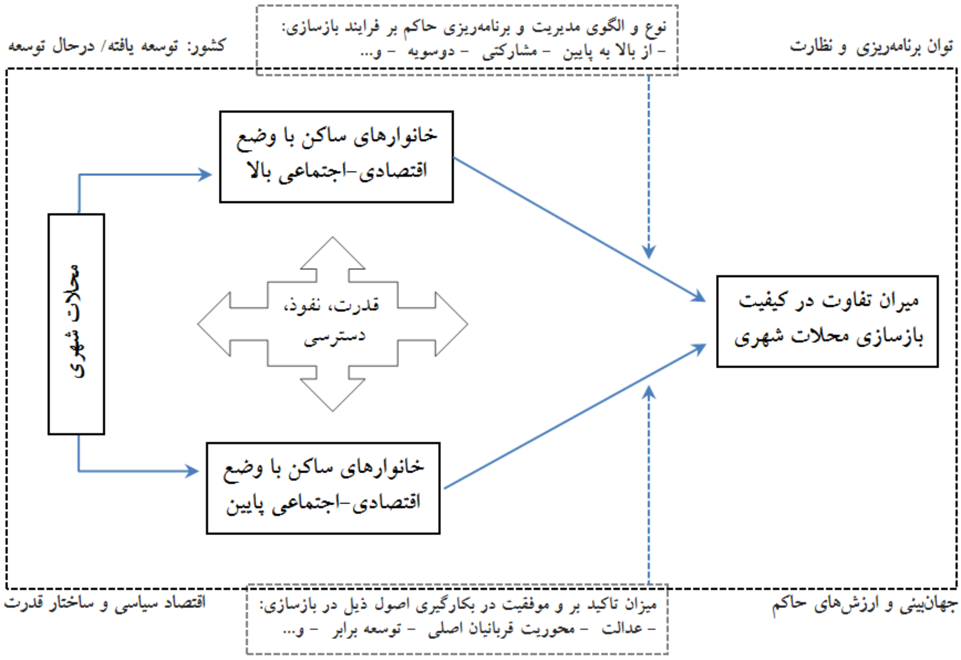
۳. جمع‌بندی پیشینهٔ نظری و تجربی و ارائهٔ فرضیه‌های تحقیق

کیفیت بازسازی و الگوی توسعهٔ مجدد شهرها و محلات شهری تحت تأثیر عوامل متعددی قرار دارد. در سطح خرد، خانوارها و گروه‌های مختلف هستند که بر حسب ساخت اجتماعی‌اقتصادی خود و متناسب با قدرت، نفوذ و میزان دسترسی خود عمل می‌کنند. این عمل و اقدام در نبود سیستم‌های برنامه‌ریزی توانمند و عادلانه و در کشورهای دارای جهان‌بینی‌های داروینیستی و ساختار قدرت سلطه‌طلبانه می‌تواند در بدترین شکل خود و در قالب رقابت و تنازع بقا اتفاق بیفتد و منجر به دوگانگی اجتماعی و فضایی و بازسازی‌های به‌شدت نابرابر شود. هر چقدر نظام‌های برنامه‌ریزی توانمندتر، عادلانه‌تر و مشارکتی‌تر شوند و جهان‌بینی و ساختار قدرت و سطح توسعهٔ کشورها زمینه‌های لازم را بیشتر فراهم کند می‌توان شاهد بازسازی‌های عادلانه‌تر، کاهش دوگانگی‌های اجتماعی و فضایی و بهره‌مندی بیشتر قربانیان اصلی بحران‌ها و طبقه محروم بود.

مدل مفهومی این فرآیند که به نوعی بیانگر کیفیت بازسازی محلات شهری در سطح خرد و عوامل تأثیرگذار در سطح کلان می‌باشد در شکل ۱ ارائه شده است. پژوهش در مورد عوامل تأثیرگذار در سطح کلان و کمیت و کیفیت آن و نیز تغییرات آن در طی زمان خود موضوع پژوهش مستقلی است. در این پژوهش، بر سنجش کیفیت بازسازی محلات شهری و معناداری و میزان تفاوت آن در محلات مختلف با توجه به خصوصیات اجتماعی‌اقتصادی خانوارهاست.

1. Gentrification: محله‌ی قدیمی یا فقیرنشین را به محله‌ی طبقه‌ی متوسط تبدیل کردن (از راه نوسازی و راندن فقرا)

2. Realizing the long-held development dreams of powerful growth coalitions

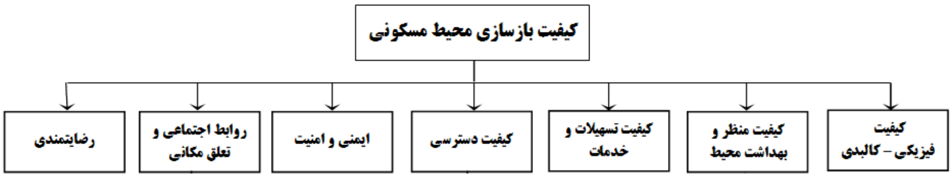
شکل ۱. مدل مفهومی کیفیت بازسازی محلات شهری در سطح خرد و عوامل تأثیرگذار در سطح کلان

در مجموع، مطابق چارچوب فوق‌الذکر، علی‌رغم زمینه‌های مناسب در حوزهٔ جهان‌بینی و ارزش‌های حاکم و نیز تجربیات خوب نظام برنامه‌ریزی و نیز حرکت ساختار قدرت در مسیر تکثرگرایی و تقویب مشارکت مردمی و بخش‌های خصوصی و غیردولتی، ضعف‌های موجود در نظام برنامه‌ریزی و عدم نهادینه‌شدن برنامه‌ریزی مشارکتی و مشکلات موجود در اعمال نظارت نهادینه و پیگیری نظام‌مند بازسازی و توسعهٔ مجدد برابر، به‌عنوان موانعی قوی عمل می‌کنند که توسعه و بازسازی برابر و بهره‌مندی حداکثری گروه‌های هدف را با مشکل مواجه می‌کند. بر این اساس، فرضیهٔ تحقیق در پاسخ به سؤال پژوهش بدین شرح ارائه شد: ۱) کیفیت بازسازی محلات مختلف شهر بم بر حسب ویژگی‌های اجتماعی‌اقتصادی خانوارهای ساکن متفاوت است.

٤. روش‌شناسی تحقیق

٤. ١. تعریف عملیاتی و نحوهٔ سنجش متغیرها

با توجه به فرضیهٔ تحقیق و ماهیت آن، روش تحقیق توصیفی‌تحلیلی می‌باشد. مطابق مبانی نظری و پیشینهٔ پژوهش، مفهوم کیفیت بازسازی در مقیاس خانوار در ۷ شاخص (شکل ۲)، ۹ زیرشاخص و بیش از ۱۰۰ معرف در قالب گویه‌های پرسش‌نامه تعریف عملیاتی شد (جدول ۱).

شکل ۲. شاخص‌های سنجش کیفیت بازسازی محلات شهر بم

برای ترکیب شاخص‌ها از روش مجموع سادهٔ وزین استفاده شد. وزن هر یک از شاخص‌ها نیز از طریق روش AHP گروهی، پرسش‌نامه خبرگان و نرم‌افزار اکسپرت چویس به‌دست آمد (جدول ۲). نهایتاً اینکه مفهوم کیفیت بازسازی بر اساس رابطهٔ ۱ در زیر عملیاتی شد. در رابطهٔ (۱)، R کیفیت بازسازی محلات، w_i وزن شاخص‌ها، و x_i شاخص‌های کیفیت بازسازی هستند.

$$R = \sum_{i=1}^{n} w_i x_i \qquad \text{رابطهٔ ۱}$$

جدول ۱. شاخص‌ها و معرف‌های سنجش کیفیت بازسازی محلات شهر بم پس از زلزله

ابعاد	شاخص‌ها	معرف‌ها		
کیفیت فیزیکی – کالبدی	مقاوم‌سازی	– اصول مهندسی زلزله – نظارت بر ساختمان – مهارت افراد در ساخت	– مصالح و اسکلت‌بندی ساختمان – مساحت زمین ساختمان – عدم سقوط وسایل منزل	– کیفیت مصالح – جنس مناسب شیشه
	نفوذپذیری و فضای باز	– کم‌عرض بودن کوچه (کمتراز ٦ متر) – راحتی رفت و آمد وسایل نقلیه در صورت پارک یک وسیلهٔ نقلیه	– خطر سقوط آ واردرحیاط – امکان چادر در حیاط – فاصله ساختمان تا فضای قابل پناه‌گیری	– امکان پارک وسایل نقلیه درب منزل – نامنظم بودن کوچه

ادامه جدول ۱

ابعاد	شاخص‌ها	معرف‌ها		
کیفیت فیزیکی – کالبدی	مقاوم‌سازی	– اصول مهندسی زلزله – نظارت بر ساختمان – مهارت افراد در ساخت	– مصالح و اسکلت‌بندی ساختمان – مساحت زمین ساختمان – عدم سقوط وسایل منزل	– کیفیت مصالح – جنس مناسب شیشه
	نفوذپذیری و فضای باز	– کم‌عرض بودن کوچه (کمتراز ٦ متر) – راحتی رفت و آمد وسایل نقلیه در صورت پارک یک وسیلهٔ نقلیه	– خطر سقوط آ واردرحیاط – امکان چادر در حیاط – فاصله ساختمان تا فضای قابل پناه‌گیری	– امکان پارک وسایل نقلیه درب منزل – نامنظم بودن کوچه
	تاب‌آوری محله‌ای	– پهنای معابر برای ورود وسایل امدادی – نبود کاربری‌های ناسازگار و خطرساز – وضع معابر از نظر مقاومت دیوارها	– تقاطع مناسب معابر برای وسایل امدادی – ناسازگار نبودن کاربری لبهٔ معابر – هماهنگی پهنای معابر با ارتفاع ساختمان‌ها	– شیب عمومی محله – امکان فرونشت و روانگرایی در محله – امکان گسلش و لغزش در محله
		– مقاومت شبکه آب برق، گاز، مخابرات – دسترسی به ایستگاه آتش‌نشانی – دسترسی به مراکز درمانی – دسترسی محله به فضای باز	– تناسب تراکم جمعیت و ساختمان با اصول برنامه‌ریزی شهری – میزان تراکم و شلوغی محله – پتانسیل شکل‌گیری ازدحام	– وجود مساحت بیش از ۲۰۰ مترمربع – منظم بودن بلوک‌بندی محله – میزان تراکم و فشردگی ساختمان‌ها
کیفیت منظر و بهداشت محیط	منظر و کیفیت بصری	– وجود ساختمان مخروبه – آنتن تلویزیون سیم‌های برق و... – نمای بدساختمان	– پوشش نامناسب کف پیادروها – پیوسته بودن ساختمان – وجود فعالیت مزاحم سکونت و آسایش	– بد بودن نحوه نصب کولر – خوشایند بودن محله – وجود مناظر طبیعی و خوشایند
	بهداشت محیط	– وجود بوهای نامطبوع – زباله‌های رهاشده	– وجود سر و صدا – وجود آب‌های فاضلاب و کثیف	– نخاله‌های ساختمانی – جمع آوری به موقع زباله‌ها
کیفیت تسهیلات و خدمات		–آموزشی، تجاری روزانه –بهداشتی– درمانی	– حمل و نقل – فضای سبز و پارک	
کیفیت دسترسی	خدمات شهری	– آموزشی – تجاری روزانه	– حمل و نقل – بهداشتی– درمانی	– فضای سبز و پارک محله‌ای – خدمات تفریحی (ورزشی و سینما)
	کار ومحیط شهری	– به محل کار *– به بخش مرکزی شهر*	– به سازمان‌های اداری شهر – به مراکز تفریحی	– به مرکز تجاری و بازار

ادامه جدول ۱

ابعاد	شاخص‌ها	معرف‌ها		
	ایمنی و امنیت	– امنیت در روز – امنیت در شب – وجود افراد زورگیر و خرابکار	– روشنایی کوچه و محله در شب – میزان سرقت در محل – دسترسی به نیروی انتظامی	– وجود ساختمان‌های مخروبه و ناامن – توجه مردم بر رفت و آ مدها – احساس ایمنی در محل
روابط اجتماعی و تعلق مکانی	**سرمایهٔ اجتماعی**	– میزان ارتباط با همسایه‌ها – اعتماد به مردم محله و همسایه‌ها – شناخت و ارتباط با نهادهای محلی – میزان شاد بودن	– میزان تمایل در انجام فعالیت‌های عام‌المنفعه – میزان شناخت انجمن‌ها و عضو شدن درآنها – جمع شدن مردم در قالب گروه‌ها و انجمن‌ها – میزان تمایل در فعالیت‌های عام‌المنفعه	– اثربخش بودن مشارکت مردم – تأمین نیاز مالی توسط همسایه‌ها – اعتماد به نهادهای محلی – انجام درست وظایفشان
	تعلق مکانی	– علاقه به محله – مناسب بودن محله برای زندگی	– زندگی در محله از روی علاقه – تمایل سکونت در این محله در آینده	– تمایل رفتن از محله – رضایت ازمردم محله
رضایتمندی		– سرعت بازسازی شهر – رسیدگی مدیران در دورهٔ بازسازی – رضایت از عملکرد مدیران	– رضایت از تعداد اتاق واحد مسکونی – کیفیت بازسازی محله – رضایت از خدمات موجود در محله	– وضعیت بهداشتی محله – رضایت از امنیت محله – طولانی شدن دورهٔ بازسازی
		–رضایت از وضعیت دسترسی محله – دسترسی به پارک و فضای سبز – سهولت جا بجایی	– رضایت از خدمات ارائه شده – رضایت از نحوهٔ خدمات رسانی شهرداری – رضایت از نحوهٔ توزیع تسهیلات بازسازی	– رضایت از مساحت دورهٔ بازسازی – رضایت از وضعیت بازسازی شهر

جدول ۲. وزن شاخص‌های کیفیت بازسازی بر اساس مدل AHP گروهی و نرم‌افزار اکسپرت چویس

	شاخص‌ها	وزن	زیرشاخص‌ها	وزن
کیفیت بازسازی	کیفیت فیزیکی – کالبدی	۰/۲۳۴	مقاوم‌سازی	۰/۳۷۷
			نفوذپذیری	۰/۰۹۵
			تاب‌آوری	۰/۵۲۸
	کیفیت منظر و بهداشت محیط	۰/۰۶۱	منظر و کیفیت بصری	۰/۲۵۰

ادامه جدول ۲

	شاخص‌ها	وزن	زیرشاخص‌ها	وزن
کیفیت بازسازی			کیفیت بهداشت محیط	۰/۷۵۰
	کیفیت تسهیلات و خدمات	۰/۱٤۱		
	کیفیت دسترسی	۰/۱۳۲	کیفیت دسترسی به خدمات شهری	۰/۷۱۰
			کیفیت دسترسی به کار و محیط شهری	۰/۲۹۰
	ایمنی و امنیت	۰/۲۱۵		
	روابط اجتماعی و تعلق مکانی	۰/۰۸۹	سرمایهٔ اجتماعی	۰/۳۳۳
			تعلق مکانی	۰/٦٦۷
	رضایتمندی	۰/۱۲۸		

٤. ۲. جامعهٔ آماری و روش نمونه‌گیری

جامعه آماری پژوهش ۲٦٦۰۰ خانوار شهر بم در سال ۱۳۹۰ می‌باشد. حجم نمونه نیز طبق روش کوکران برابر شد با ۳۱۹ خانوار. برای نمونه‌گیری، ابتدا براساس تحقیقات قبلی، محلات شهر از نظر سطح توسعه به طبقه بالا، متوسط و پایین تقسیم شد. سپس از هر طبقه به روش خوشه‌ای‌تصادفی، یک محله و مجموعاً سه محلهٔ بالا، متوسط و پایین انتخاب شد. خانوارهای نمونه به روش سیستماتیک انتخاب شدند.

٤. ۳. روش گردآوری و تحلیل داده‌ها

داده‌های مورد نیاز با استفاده از پرسش‌نامه‌های خانوار و خبرگان گردآوری شد. پرسش‌نامهٔ خانوار در دو قسمت سؤال‌های عمومی و سؤال‌های اختصاصی میزان کیفیت بازسازی در قالب طیف پنج‌گانهٔ لیکرت تنظیم شد. پرسش‌نامه خبرگان نیز به‌روش مقایسهٔ زوجی طراحی و توسط ۲۰ نفر از خبرگان مدیریت بحران تکمیل شد. روایی پرسش‌نامهٔ خانوار به طریق محتوایی و صوری بررسی شد. ضریب پایایی نیز از طریق روش آلفای کرونباخ بررسی شد که بالای ۰/۷ به‌دست آمد و تأیید شد. برای تحلیل داده‌ها نیز از آماره‌های توصیفی و نیز روش‌های تحلیل واریانس یک‌طرفه و آزمون توکی استفاده شد.

٤. ٤. معرفی محدودهٔ مورد مطالعه

شهر بم در بیابان لوت و استان کرمان قرار دارد. شهر بم قبل از وقوع زلزله ۸۹۱٤۵ نفر جمعیت داشت. از مجموع ۸۹۱٤۵ نفر ۲۲۳۹۱ نفر جان باختند که از این تعداد ۱۰٤۷۸ نفر

مرد و ۱۱۹۱۳ نفر زن بودند. در حال حاضر شهر بم مطابق آمار سرشماری ۱۳۹۰، ۱۰۷۱۳۱ نفر جمعیت و ۲٦٦۰۰ خانوار دارد.

۵. مبانی نظری تحقیق

بحران یک انقطاع جدی در عملکرد جامعه، به‌علت زیان‌های گستردهٔ انسانی، مادی یا محیطی است که از توانایی جامعهٔ تأثیر پذیرفته برای مقابله با آن تنها با تکیه بر منابع خودش فراتر می‌رود (اسمیت[1]، ۱۹۹٦، ۲۰۰۰؛ اکو[2]، ۱۹۹۹، ص. ۱–۳؛ سی‌بی‌اس‌ای[3]، ۲۰۰٦). مدیریت بحران نیز به‌عنوان فرآیندی چندبخشی و چندرشته‌ای یکپارچه از برنامه‌ریزی و اجرای اقدامات، به‌منظور جلوگیری یا کاهش ریسک بحران، پیشگیری شدت یا عواقب، آمادگی اضطراری، و پاسخگویی سریع و مؤثر به بحران‌ها و بهبود و احیای بعد از آن می‌باشد (تراندهیم[4]، ۲۰۰۲). بنابراین، امروزه مدیریت بحران چرخه‌ای از مراحل مختلف را شامل می‌شود (سازمان ملل[5]، ۱۹۹۲، ص. ٤۵). در این چرخه، «بازسازی» مرحله‌ای است که پس از وقوع فاجعه صورت می‌گیرد (ساتون و تیرنی[6]، ۲۰۰٦، ص. ۱٤). در این ارتباط، امروزه یکی از اهداف اصلی ساختار مدیریت بحران، جبران خسارت و بهره‌برداری از فرصت‌های ایجاد شده جهت بهبود اوضاع و عملی ساختن برنامه‌های توسعه به‌شمار می‌رود. در این راستا برنامه‌ریزی‌های بازسازی پس از وقوع بحران‌ها، همچون سوانح طبیعی گاهی فرصتی مغتنم در جهت دستیابی به اهداف توسعه در منطقه تلقی می‌شود (فلاحی و خورشیدیان، ۱۳۸۵، ص. ۱). از این رو برنامه‌ریزان بازسازی باید نه فقط به بازسازی‌هایی که در کوتاه مدت پاسخگوی نیازها و خواسته‌های سانحه دیدگان است، بلکه به مؤلفه‌هایی نیز توجه داشته باشند که جزو ارزش‌های زندگی سانحه دیدگان در فرهنگ خاص آن‌ها و در راستای پاسخ‌گویی به خواسته‌های آنان از یک محیط شهری مطلوب باشد (رفیعیان، احمدی و اورنگ، ۱۳۸۷، ص. ۲).

1. Smith
2. ECHO
3. CBSE
4. Trondheim
5. United Nations
6. Sutton and Tierney

در بسیاری از موارد برخورد ناصحیح و نامناسب پس از وقوع سانحه و نگرش غیرتخصصی به مقولهٔ بازسازی، موجب پدید آمدن مشکلات تبعی و عدم موفقیت سیاست‌های بازسازی، و در نهایت نارضایتی مردم شده است (علی‌الحسابی، ۱۳۸٦، ص. ۱٦۰). بازسازی به معنی از نو ساختن است. امروزه آنچه از بازسازی مراد می‌شود ایجاد فضای شهری معاصر یا سازمان فضایی جدید و موزونی است که بتواند گفت گوی خلاق بین گذشته و آینده را نشان دهد (حبیبی و مقصودی، ۱۳۸٤، ص. ۲۱).

همان‌گونه که تمام مقاوم‌سازی‌ها و ایمن‌سازی‌ها باید قبل از وقوع حوادث انجام پذیرد. آنچه که برای بعد از حادثه می‌ماند عملکرد صحیح براساس برنامه‌ریزی‌هایی از قبل تهیه شده و استفاده بجا، به‌موقع و صحیح از مواد و ملزومات آماده شده برای شرایط بحرانی است (رفیعیان و همکاران، ۱۳۸۵، ص. ۳). یکی از مهم‌ترین جنبه‌های بازسازی، بازسازی کالبدی است که در آن اقداماتی شامل تخریب، آواربرداری، پاک‌سازی و دوباره‌سازی باید انجام شود. اگرچه وقوع بحران‌ها غالباً روند توسعه را به تأخیر می‌اندازد و باعث تخریب بسیاری از زیرساخت‌ها می‌گردند، بحران‌ها و بلایا قادر به ایجاد فرصت‌ها و موقعیت‌هایی به هنگام بازسازی و در راه توسعه می‌باشند. فردریک کانی، به این امر اشاره می‌نماید و مصادیق گوناگونی را برمی‌شمرد که در حین عملیات بازسازی، بخش‌هایی را که عموماً در قبل از بحران مورد توجهی واقع شده بودند، ترمیم یافته و از میزان آسیب‌پذیریشان در برابر وقایع احتمالی آینده کاسته شده است (حاجی‌نژاد و همکاران، ۱۳۸۹، ص. ٦-۷). توجه بر کیفیت مکان و حس تعلق مکانی نیز اهمیت زیادی دارد و باید توجه نمود که ساخت و سازهای همانند و یکسان شدن مکان‌ها در جریان بازسازی ، عاملی است که بر سرعت فرایند بی‌مکانی می‌افزاید (زاتر و بوآنو[1]، ۲۰۱۰، ص. ۲۰٦).

در همین ارتباط، کیفیت محیط شهری سنجشی است برای ارزیابی شرایطی از محیط مسکونی که برای زندگی شهری حداقل مطلوبیت را به همراه دارد و از عوامل مؤثر بر آن می‌توان از میزان و نحوهٔ خدمات‌رسانی اجتماعی، چگونگی سلسله‌مراتب در کاربری‌های عمده و خدماتی شهر، امنیت اجتماعی در فضاهای شهری نحوهٔ دسترسی به فضاهای شهری، مکان قرارگیری کاربری‌ها و فضاهای اصلی شهر در بستر شهر، محیط زیست‌شهری، عملکرد

1. Zetter and Boano

بخش‌های مختلف در شهر، فعالیت‌های در جریان در محیط شهری، توجه به هویت و فرهنگ بومی ساکنان و غیره را نام برد (خدایی و پور خیری، ۱۳۸۸، ص. ۱).

طراحان شهری معاصر نیز استفاده از کاربری مختلط، نفوذپذیر بودن (قابل دسترس بودن) بافت، اختلاط اجتماعی و ... را معیارهای کیفیت محیط مطلوب می‌دانند. طراحان شهری معاصر مانند جین جیکوب ۵ معیار را برای محیطی با کیفیت مطلوب بیان می‌کند: لحاظ کردن فعالیت‌های مناسب پیش از توجه به نظم بصری محیط، استفاده از کاربری مختلط، توجه به عنصر خیابان، نفوذپذیر بودن (قابل دسترس بودن) بافت، اختلاط اجتماعی، و انعطاف‌پذیر بودن فضاها. مجموعهٔ پیشنهادی گروه مطالعاتی «مرکز مشترک طراحی شهری پلی تکنیک آکسفورد»، نیز هفت معیار را به این شرح بیان می‌کند (عباس‌زادگان و روستا، ۱۳۸۶، ص. ۳): نفوذپذیری، گوناگونی، خوانایی، انعطاف‌پذیری، تناسبات بصری، غنای حسی و رنگ تعلق. در بیشتر نواحی جغرافیایی، رفتارها، نگرش‌ها و عقاید اجتماعی‌سیاسی مردم شهر، تحت تأثیر محلهٔ مسکونی، سن، نوع اشتغال و ساخت اجتماعی‌اقتصادی خانواده‌ها قرار می‌گیرد.

باید توجه داشت که دو نوع مشخص از شاخص‌ها برای سنجش کیفیت زندگی مناسب هستند. نوع اول شاخص‌های عینی هستند که واقعیت‌های قابل مشاهده و ملموس محیط زندگی‌اند؛ این شاخص‌ها از طریق تراکم جمعیت، میزان تحصیلات، خصوصیات خانوار و ... حاصل می‌شوند. نوع دوم، شاخص‌های ذهنی هستند، که بیانی قابل اندازه‌گیری از حس رفاه افراد و رضایتمندی از یک جنبهٔ خاص از زندگی می‌باشند (لطفی، ۱۳۸۸، ص. ۹) و با سؤالاتی که محققان از طریق پرسش‌نامه از مردم دربارهٔ احساس رضایت و شادکامی می‌پرسند، به‌دست می‌آید (ربانی خوراسگانی و کیان‌پور، ۱۳۸۶، ص. ۷).

سه مدل طبقه‌بندی محیط شهری نیز ارائه شده است. مدل لنگ که به مدل نیازهای انسانی معروف است تأکید بر پاسخگو بودن محیط شهری در برابر نیازهای انسانی دارد. مدل اپلیارد، براین باور است که می‌توان مؤلفه‌های گوناگون کیفیت محیطی را براساس پاسخگویی به حالات ادراک انسان سازماندهی کرد و سه حالت را بیان می‌کند: حالت واکنشی‌عاطفی، حالت عملیاتی، حالت استنباطی. نهایتاً مدل کانتر که به مدل مکان شهرت دارد، محیط شهری به‌مثابهٔ یک مکان متشکل از سه بعد کالبد، فعالیت، و تصورات است (عباس‌زادگان و روستا، ۱۳۸۶، ص. ٤–٥). مدل نیازهای انسانی که تأکید بر پاسخگو بودن محیط‌های شهری دارد، جامع‌تر

است. البته باید توجه داشت که کیفیت مسکن و غیراستاندارد بودن آن، بازتابی از اوضاع اجتماعی‌اقتصادی خانواده‌هاست (شکویی، ۱۳۸۷، ص. ۸۲-۸۳). به‌طور کلی کیفیت محیطی به وضعیت محیطی که مردم در آن زندگی می‌کنند (مثل آلودگی و کیفیت مسکن) و همچنین به برخی صفات و ویژگی‌های خود مردم (مثل سلامت، و میزان تحصیلات) اشاره دارد (خادم‌الحسینی، منصوریان و ستاری، ۱۳۸۹، ص. ۵).

٦. یافته‌های پژوهش و آزمون فرضیه‌ها

٦. ١. مقایسهٔ تطبیقی ویژگی‌های اجتماعی‌اقتصادی خانوارهای محلات شهر بم

نتایج مقایسهٔ تطبیقی آماره‌های توصیفی سن، سواد، منزلت شغلی، بعد و درآمد خانوارهای محلات مختلف در (جدول ۳) ارائه شده است. یافته‌های مذکور، تصویر روشنی را از وضعیت خانوارهای محلات نمونه و تفاوت آن‌ها با یکدیگر ارائه می‌دهد.

مطابق جدول مذکور خانوارهای محلات بالا از نظر متغیرهای منزلت شغلی، بعد خانوار و درآمد از میانگین بالاتری نسبت به دو محلهٔ دیگر برخوردار است.

جدول ۳. مقایسهٔ تطبیقی آماره‌های متغیرهای اجتماعی‌اقتصادی خانوارهای محلات مختلف

محلات		سن	سواد	منزلت شغلی	بعد خانوار	درآمد (تومان)
بالا	حداقل	۲٤	۰	۲۷	۱	۱۱۵۰۰۰
	حداکثر	۷۳	۱۹	۷۸	۹	۱۰۷۵۰۰۰
	میانگین	٤۸	۹	٥٥/٦۸	٤/٤٥	٤۰۳٤۳۹/۳۹
متوسط	حداقل	۲٦	۰	۳٤	۱	۱٤۰۰۰۰
	حداکثر	۷۸	۱۹	۹٦	۷	۹۲٥۰۰۰
	میانگین	٤۹	۱۰	٥۲/٤۸	٤/۰۲	۳۹٥۸۹۲/۸٦
پایین	حداقل	۲۲	۰	٥۷-۷۱	۱	۱۰٥۰۰۰
	حداکثر	۷٦	۱۷	۷۷	۱۰	۱٥۰۰۰۰۰
	میانگین	٤۲	۷	٤۲/۹۹	٤/۱۱	۲۸۳۲۲۷/٥۱
کل	حداقل	۲۲	۰	٥۷-۷۱	۱	۱۰٥۰۰۰
	حداکثر	۷۸	۱۹	۹٦	۱۰	۱٥۰۰۰۰۰
	میانگین	٤٥	۸	٤٦-٦۲	٤/۱٦	۳۲۹۰۲٥/۷۲

٦. ۲. یافته‌های توصیفی کیفیت بازسازی محلات شهر بم

وضعیت کلی شاخص‌های کیفیت بازسازی محلات شهر بم در (جدول ٤) نشان داده شـده است. نتایج نشان می‌دهد که میانگین شـاخص «نفوذپـذیری» در محـلات متوسـط و پـایین از محلهٔ بالا بیشتر است. میانگین شاخص تاب‌آوری از محلات بالا به پایین کاهش پیـدا مـی‌کنـد که به‌ترتیب ۷۵، ٦٤ و ٥۹ می‌باشد. با توجه به مقیاس تعریف‌شـده در ایـن شـاخص کـه بـین ۱تا۱۰۰ قرار دارد مقادیر کمتر از ٤۰ بیانگر کیفیت کم یا پایین می‌باشد. یافته‌ها نشان مـی‌دهـد از نظر شاخص‌های مقاوم‌سازی، کیفیت خدمات و سرمایهٔ اجتماعی سه محلـه تقریبـاً در یـک سطح قرار دارند.

جدول ٤. مقایسه تحلیلی شاخص‌های کیفیت بازسازی محلات شهر بم

محلات / شاخص‌ها		مقاوم سازی	نفوذپذیری	تاب‌آوری	کیفیت بصری	بهداشت محیط	کیفیت خدمات	دسترسی خدمات	دسترسی شهری	امنیت	سرمایهٔ اجتماعی	تعلق مکانی	رضایتمندی
بالا	حداقل	۱۲	۷	۷٥	۱۳	٦	٥	٦	۷	۱٥	۲۰	۱۰	۱۸
	حداکثر	۳۷	۲۸	۷٥	۳٦	۲٦	۲٥	۲٦	۲۱	۳۳	٤۱	۲٦	٦۷
	میانگین	۲۷/٦۹	۱۷/۷۷	۷٥/۰۰	۲۲/۰٦	۱٥/۲۸	۱۳/۷٤	۱٦/٤۹	۱٤/٥۷	۲۳/۰۹	۲۷/٤۷	۲۰/۳۷	٤۲/۷۸
متوسط	حداقل	۱٦	۱۲	٦٤	۱۳	۹	٥	٦	٥	۱٥	۱٤	۱۰	۲٤
	حداکثر	۳۸	۳۱	۷٥	۲۸	۲٥	۲۲	۲٥	۱۹	۳٤	۳۷	۲٥	٦۳
	میانگین	۲۷/٥۹	۲۰/۳٤	٦٤/۲۰	۲۱/۰۰	۱٦/۹۸	۱۳/٤۳	۱٤/۷۹	۱۳/۱٦	۲٤/٤٥	۲۷/۲۰	۱۸/۸٤	٤٥/۲۷
پایین	حداقل	۱۳	۷	٥۹	۱۱	۷	٥	٦	٥	۱۰	۱۰	٦	۱۸
	حداکثر	۳۸	۳۰	٦٤	۳۰	۲۷	۲٥	۲٤	۲۱	۳۳	٤۰	۳۰	۷٥
	میانگین	۲٦/۹۸	۱۹/۱۳	٥۹/۰۳	۲۰/۹۳	۱۷/۲٤	۱۲/۸۹	۱٤/٤۷	۱۲/۰۸	۲۲/۸۳	۲٦/۰٤	۱۷/٤۱	٤۱/۹٦
کل	حداقل	۱۲	۷	٥۹	۱۱	٦	٥	٦	٥	۱۰	۱۰	٦	۱۸
	حداکثر	۳۸	۳۱	۷٥	۳٦	۲۷	۲٥	۲٦	۲۱	۳٤	٤۱	۳۰	۷٥
	میانگین	۲۷/۲٤	۱۹/۰٦	٦۳/۳۲	۲۱/۱۸	۱٦/۷۸	۱۳/۱۷	۱٤/۹٥	۱۲/۸۰	۲۳/۱۸	۲٦/٥٥	۱۸/۲۹	٤۲/۷٤

شاخص‌های تاب‌آوری، کیفیت بصری، دسترسی خدمات، دسترسی شهری، تعلـق مکـانی، رضایتمندی از محلات بالا به پایین کاهش می‌یابد. از لحـاظ شـاخص امنیـت و رضـایتمندی، محله متوسط و بالا به‌ترتیب در سطح بالاتری قرار دارند؛ و نیز در شاخص‌های نفوذپـذیری و بهداشت محیط از محلات بالا به پایین افزایش می‌یابد.

مقایسهٔ تحلیلی در سطح شاخص‌ها و نیز میزان کلی کیفیت بازسازی محلات شهربم پس از زلزله در (جدول ٥) ارائه شده است. طبق مقیاس تعریف شده، کیفیت فیزیکی‌کالبدی محیط مسکونی خانوارهای محلهٔ پایین ٢٦/٦٢ است که کیفیت پایینی را نشان می‌دهد.

جدول ٥. مقایسه تحلیلی شاخص‌ها و میزان کلی کیفیت بازسازی محلات شهربم پس از زلزله

محلات / شاخص‌های بازسازی		کالبدی‌فیزیکی	کیفیت منظر و بهداشت محیط	کیفیت خدمات	کیفیت دسترسی	ایمنی-امنیت	روابط اجتماعی و تعلق مکانی	رضایتمندی	کیفیت بازسازی در کل
بالا	حداقل	٥٥	٦	٥	٢	١٥	٢٣	١٨	٣٧
	حداکثر	٩٢	٩٦	٢٥	٨٣	٣٣	٨٥	٦٧	٧٧
	میانگین	٧٩/٨٢	٤٤/١٩	١٣/٧٤	٤٧/١٦	٢٣/٠٩	٥٨/٧٦	٤٢/٧٨	٥٦/٣٨
متوسط	حداقل	٢٤	١٦	٥	١	١٥	١٥	٢٤	٢١
	حداکثر	٨٨	٨٥	٢٢	٨٠	٣٤	٧٨	٦٣	٦١
	میانگین	٤٥/٠٣	٤٩/٢٢	١٣/٤٣	٣٩/٦٤	٢٤/٤٥	٥٤/١٥	٤٥/٢٧	٤٨/٥٤
پایین	حداقل	٤	٨	٥	٢	١٠	١٠	١٨	١٧
	حداکثر	٥٣	٩١	٢٥	٧٧	٣٣	٨٦	٧٥	٦٥
	میانگین	٢٦/٦٢	٥٠/٠٧	١٢/٨٩	٣٧/٣٧	٢٢/٨٣	٤٩/٠١	٤١/٩٦	٤٠/٩٩
کل	حداقل	٤	٦	٥	١	١٠	١٠	١٨	١٧
	حداکثر	٩٢	٩٦	٢٥	٨٣	٣٤	٨٦	٧٥	٧٧
	میانگین	٤١/٢٤	٤٨/٦٨	١٣/١٧	٣٩/٨٦	٢٣/١٨	٥١/٩٨	٤٢/٧٤	٤٥/٦٠

٦. تحلیل معناداری تفاوت کیفیت بازسازی محلات شهر بم

یافته‌های توصیفی پژوهش تا این مرحله، تفاوت‌هایی را در کیفیت بازسازی محلات سه‌گانه نشان می‌دهد. اما برای بررسی دقیق‌تر و نیز تعمیم نتایج به سطح جامعهٔ آماری، در چارچوب روش علی‌مقایسه‌ای از روش‌های «تحلیل واریانس یک‌طرفه» و «آزمون توکی» استفاده شد. بر این اساس فرضیه‌های صفر و تحقیق به شرح زیر طرح و مورد آزمون قرار گرفتند.

ـ فرضیهٔ صفر: میانگین کیفیت بازسازی محلات سه‌گانه با یکدیگر برابرند.

$H0= \mu1=\mu2=\mu3$

ـ فرضیۀ تحقیق: میانگین کیفیت بازسازی خانوارهای محلات سه‌گانه با یکدیگر متفاوتند.

$H1= \mu1 \neq \mu2 \neq \mu3$

نتایج تحلیل واریانس یک‌طرفه (جدول ٦) نشان داد که تفاوت معناداری بین محلات از نظر کیفیت بازسازی وجود دارد و از بین ۷ شاخص کیفیت بازسازی محیط مسکونی، در ۵ شاخص، تفاوت معنادار بین محلات وجود دارد؛ بنابراین فرضیه تحقیق تأیید شد. از نظر شاخص کلی کیفیت بازسازی هم نتایج نشان داد که محلات در سطح اطمینان ۹۹٪ از تفاوت معنادار برخوردار هستند.

یافته‌ها مطابق (جدول ۷) نیز نشان داد که از نظر شاخص ترکیبی کیفیت بازسازی در کل، تفاوت معناداری بین هر سه محله به‌صورت دو به دو وجود دارد. بنابراین از نظر شاخص ترکیبی کیفیت بازسازی، بین محلات متوسط و محلات بالا و نیز محلات متوسط و محلات پایین نیز به‌صورت دو به دو تفاوت معناداری وجود دارد.

جدول ٦. تحلیل واریانس یک‌طرفه میانگین کیفیت بازسازی و ابعاد ۷گانۀ آن

Sig.	F	Mean Square	df	Sum of Squares	ANOVA	
/۰۰۰	۱۰۴۲	٦٨٦٣۲/٨٤۱	۲	۱۳۷۲٦٥/٦٨۳	**بین گروه**	**کیفیت کالبدی‌فیزیکی**
		٦٥/٨٨٥	۳۰٤	۲۰۰۲٨/۹۹۲	**درون گروه**	
			۳۰٦	۱٥۷۲۹٤/٦۷٤	**کل**	
/۰٨٥	۲/٤٨۳	٨٤۳/۰۳٤	۲	۱٦٨٦/۰٦۹	**بین گروه**	**کیفیت منظر و بهداشت محیط**
		۳۳۹/٥٨٤	۳۰٦	۱۰۳۹۱۲/٦٤۲	**درون گروه**	
			۳۰٨	۱۰٥٥۹٨/۷۱۰	**کل**	
/۱۷٤	۱/۷٦۱	۱۹/٥٥٤	۲	۳۹/۱۰۹	**بین گروهی**	**کیفیت خدمات**
		۱۱/۱۰٥	۳۰٦	۳۳۹٨/۱٤۰	**درون گروهی**	
			۳۰٨	۳٤۳۷/۲٤۹	**کل**	
/۰۰۰	۹/۷٦٤	۲۳۰۹/٥٤۳	۲	٤٦۱۹/۰٨٦	**بین گروهی**	**دسترسی**
		۲۳٦/٥۳۱	۳۰٤	۷۱۹۰٥/٥۷۰	**درون گروهی**	
			۳۰٦	۷٦٥۲٤/٦٥٦	**کل**	
/۰۱٦	٤/۱۹۱	٥٦/٤٤٨	۲	۱۱۲/٨۹۷	**بین گروهی**	**امنیت**
		۱۳/٤٦٨	۳۰٥	٤۱۰۷/٦۳٦	**درون گروهی**	
			۳۰۷	٤۲۲۰/٥۳۲	**کل**	
/۰۰۰	۱۲/۲۳٥	۲٤۲٨/۹۲۱	۲	٤٨٥۷/٨٤۲	**بین گروهی**	**روابط اجتماعی و تعلق مکانی**
		۱۹٨/٥۱٨	۳۰٤	٦۰۳٤۹/٤۳۲	**درون گروهی**	
			۳۰٦	٦٥۲۰۷/۲۷٥	**کل**	

ادامه جدول ٦

Sig.	F	Mean Square	df	Sum of Squares	ANOVA	
/١٣٣	٢٠/٣٠	٢٣٤/٩٣٢	٢	٤٦٩/٨٦٤	**بین گروهی**	**رضایتمندی**
		١١٥/٧١٠	٣٠١	٣٤٨٢٨/٦٠٦	**درون گروهی**	
			٣٠٣	٣٥٢٩٨/٤٧٠	**کل**	
/٠٠٠	٨١,٣٤٤	٥٧٥٧/٧٥٦	٢	١١٥١٥/٥١٢	**بین گروهی**	**بازسازی کل (شاخص ترکیبی)**
		٧٠/٧٨٣	٢٩٤	٢٠٨١٥/٠٧٤	**درون گروهی**	
			٢٩٦	٣٢٣٢٥/٥٨٦	**کل**	

جدول ٧. تحلیل آزمون توکی کیفیت بازسازی در کل

Tukey HSD **کیفیت بازسازی در کل**				
Subset for alpha = 0/05			N	**محلات**
٣	٢	١		
		٤٠/٩٩	١٨٠	**پایین**
	٤٨/٥٤		٥٥	**متوسط**
٥٦/٣٨			٦٢	**بالا**
١/٠٠٠	١/٠٠٠	١/٠٠٠		Sig.

٧. نتیجه‌گیری و پیشنهادها

با توجه به یافته‌های تحقیق که تفاوت معناداری را در کیفیت بازسازی محلات متفـاوت از نظر سطح اجتماعی‌اقتصادی خانوارهای ساکن نشان داد می‌توان نتیجه گرفـت کـه بازسـازی و توسعهٔ مجدد برابر در شهر بم اتفاق نیفتاده است، اما آیا این بیانگر شکل‌گیری کیفیت بازسازی و توسعهٔ نابرابر در شهر بم است؟ یقیناً اینطور نیست؛ چراکه شـکاف و نـابرابری شـدیدی در کیفیت بازسازی مشاهده نمی‌شود، به‌طوری‌که با توجه به مقیاس تعریـف‌شـده بـرای سـنجش کیفیت بازسازی که بین ١تا١٠٠ قرار دارد مقادیر کمتر از ٤٠ بیانگر کیفیت کم یا پایین و ٤٠ تا ٦٠ بیانگر کیفیت متوسط می‌باشد. مقدار شاخص ترکیبی کیفیت بازسازی بـرای محـلات بـالا، متوسط و پایین به‌ترتیب برابر با مقادیر ٥٦/٣٨، ٤٨/٥٤، و ٤٠/٩٩ بوده است. چنانکـه ملاحظـه می‌شود کیفیت بازسازی همهٔ محلات در درون طیف متوسط قرار می‌گیرند.

البته کیفیت بازسازی محلات پایین در حد متوسط پایین، محلات متوسط در حد متوسط و محلات بالا در حد متوسط بالا در این طیف می‌باشد؛ آنچه که بیانگر نبود شکاف بالا و شدید در کیفیت بازسازی است. در واقع برخلاف پژوهش گرین‌برگ (۲۰۱٤، در شهرهای نیویورک و نیواورلئان) قربانیان اصلی زلزلهٔ شهر بم محروم یا کنار گذاشته نشده‌اند. همچنین همسو با نتایج پژوهش رفیعیان و عسگری (۲۰۱۳)، در شهر بم رضایتمندی نسبی از بازسازی وجود دارد و تفاوت معناداری نیز در بین محلات مختلف دیده نشد.

البته باید اذعان داشت که نتایج این پژوهش، همسو با نتایج حاجی‌نژاد، عسگری، رفیعیان و محمدی (۱۳۸۹) نشان می‌دهد که از فرصت‌های توسعهٔ مجدد در زمینهٔ توسعهٔ کالبدی و به‌خصوص تاب‌آوری شهر استفاده چندانی نشده است. چراکه مطابق نتایج، علاوه بر اینکه کیفیت بازسازی از نظر شاخص کیفیت کالبدی‌فیزیکی تفاوت معناداری را بین محلات مختلف نشان می‌دهد اختلاف و شکاف نسبی بالایی نیز بین آن‌ها وجود دارد، به‌طوری‌که مقدار شاخص کیفیت کالبدی‌فیزیکی برای محلات بالا، متوسط و پایین به‌ترتیب برابر با ۷۹/۸۲، ٤۵/۰۳، و ۲٦/٦۲ بوده است؛ نتایجی که نشان می‌دهد تفاوت و اختلاف نسبتاً زیادی بین محلات بالا و محلات متوسط و به خصوص پایین وجود دارد. این اختلاف نیز عمدتاً مربوط به زیرشاخص تاب‌آوری می‌باشد که البته نیازمند پژوهش‌های بیشتر و آزمون دقیق‌تر این یافته است.

به‌علاوه باید توجه داشت که میزان شاخص‌های تاب‌آوری، کیفیت بصری، دسترسی خدمات، دسترسی شهری، تعلق مکانی و رضایتمندی نیز از محلات بالا به پایین کاهش می‌یابد. در بین شاخص‌های مذکور، کیفیت دستری به خدمات در محلات پایین از سطح پایینی برخوردار است که وضعیت مناسبی نمی‌باشد و در کنار شاخص تاب‌آوری تا حدودی بیانگر وجود توسعهٔ نابرابر و تداعی‌کنندهٔ نتایج پژوهش گرین‌برگ (۲۰۱٤) به‌طور نسبی و در بعضی زمینه‌هاست.

در کل، نتایج بیانگر این است که خصیصه‌ها و عوامل اجتماعی‌اقتصادی و کیفیت دسترسی به منابع و فرصت‌ها در دوره‌های پس از بحران و در مراحل بازسازی پس از سوانح نیز تأثیرگذار است. چنانکه نتایج این پژوهش نشان داد، کیفیت محلات بازسازی شدهٔ اقشار پایین، متوسط و بالا با یکدیگر متفاوت است و در برخی زمینه‌ها شکاف بالایی وجود دارد که

این امر در راستای توسعهٔ پایدار نمی‌باشد و به‌نوعی تداعی‌کنندهٔ استمرار چرخهٔ آسیب‌پذیری بیشتر گروه‌های اجتماعی محروم و فقیر می‌باشد.

از نظر جنبه‌های فرهنگی و فرهنگ‌سازی نیز بایستی تلاش‌ها و برنامه‌ریزی‌های جدی و مستمری انجام گیرد. چراکه یافته‌های پژوهش نشان داد که به‌طور مثال در مورد محکم قرار دادن وسایل منزل و انتخاب جنس شیشه، علی‌رغم تجربهٔ زلزله، وضعیت مطلوبی مشاهده نشد.

در نهایت با توجه به یافته‌های پژوهش، پیشنهادهای اصلی و کلیدی پژوهش به شرح زیر ارائه می‌گردد:

– توجه و تمرکز بر گروه‌های اجتماعی ضعیف‌تر و تلاش برای جلوگیری از شکل‌گیری توسعهٔ نابرابر در همهٔ زمینه‌ها از جمله دسترسی عادلانه به خدمات و نیز تاب‌آوری اجتماعات محلی؛

– استفاده از فرصت‌های توسعهٔ مجدد و بازسازی در همهٔ زمینه‌ها به‌خصوص توسعهٔ کالبدی و به‌طور خاص در زمینهٔ خدمات زیربنایی، معابر و بافت شهر؛

– اهمیت و تأکید بر برنامه‌های آموزش و فرهنگ‌سازی زندگی با ریسک و رعایت معیارها و شیوه‌های رفتاری و ملزومات مربوط از جمله کیف امداد، محکم‌کردن وسایل منزل، انتخاب وسایل و مصالح مناسب و ...؛

– یکپارچگی برنامه‌های آموزش و فرهنگ‌سازی با برنامه‌های توانمندسازی؛ چراکه علاوه بر داشتن آگاهی، توانایی اقتصادی انجام یا رعایت معیارهای ایمنی و آمادگی نیز از اهمیت بالایی برخوردار است؛

– هماهنگی و تلفیق برنامه‌های ساختمان‌سازی با برنامه‌های توسعه و برنامه‌ریزی شهری از جمله برنامه‌ریزی کاربری اراضی، منطقه‌بندی و قطعه‌بندی اراضی؛

– یکپارچکی برنامه‌های بازسازی فیزیکی با برنامه‌های توسعهٔ اجتماعی‌اقتصادی و کاهش فقر؛

– تمرکز و تأکید بر اصول عدالت، توسعهٔ برابر و محوریت و مشارکت گروه‌های ضعیف‌تر در بازسازی؛

– برنامه‌ریزی و نظارت مستمر بر بازسازی مبتنی بر تـدوین شـاخص‌هـای مناسـب بـرای پایش منظم و سیستماتیک جهت حرکت در مسیر توسعهٔ پایدار، عادلانه و همه‌جانبه؛

– استفاده از همهٔ فرصت‌های توسعه و بازسـازی بـا مستندسـازی و اسـتفاده از تجربیـات داخلی و خارجی؛

– انجام پژوهش‌های مستمر در زمینه‌های مختلف بازسازی پس از بحران و تدوین الگوهـا و مدل‌های مناسب برنامه‌ریزی، مدیریت و پایش فرایند بازسازی.

کتابنامه

۱. حاجی‌نژاد، ع.، عسگری، ع.، رفیعیان، م. و محمدی، س. (۱۳۸۹). شناسایی فرصت‌های توسعهٔ ناشی از زلزله با تأکید بر ابعاد کالبدی شهر (نمونهٔ موردی: شهر بم). *جغرافیا و توسعه، ۸*(۱۹)، ۷۱–۸۲.

۲. حبیبی، س. ح. و مقصودی، م. (۱۳۸٤). *مرمت شهری، تعاریف، نظریه‌ها، تجارب و منشورها و قطع‌نامه‌های جهانی. روش‌ها و اقدامات شهری.* تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

۳. خادم‌الحسینی، ا.، منصوریان، ح.، و ستاری، م. ح. (۱۳۸۹). سنجش کیفیت ذهنی زندگی در نواحی شهری (مطالعهٔ موردی: شهر نورآباد، استان لرستان). *فصلنامهٔ جغرافیا و مطالعات محیطی، ۱*(۳)، ٤٥–٦۰.

٤. خدایی، ز. و پورخیری، ع. (۱۳۸۸). کیفیت محیط شهری و نقش آن در ارتقای رضایت شهروندان. *مدیریت و برنامه‌ریزی شهری*، (۳)، ۱۲۹–۱۵۲.

۵. ربانی خوراسگانی، ع.، و کیانپور، م. (۱۳۸٦). مدل پیشنهادی برای سنجش کیفیت زندگی (مطالعهٔ موردی: شهر اصفهان). *مجلهٔ دانشکدهٔ ادبیات و علوم انسانی دانشگاه خوارزمی، ۱۵*(۵۹–۵۸)، ٦۷–۱۰۸.

٦. رفیعیان، م.، احمدی، ح.، و اورنگ، م. (۱۳۸۷). درآمدی بر بازسازی پس از سانحه و الزامات ارتقای کیفیت محیط مسکونی. مقالهٔ ارائه‌شده در سومین کنفرانس بین المللی مدیریت جامع بحران در حوادث غیرمترقبه، تهران.

۷. رفیعیان، م.، عسگری، ع.، مرادیان، پ.، پولادی، ر.، و سرداری، م. (۱۳۸۵). تحلیلی بر مدیریت و برنامه‌ریزی اسکان‌های موقت در فرایند بازسازی پس از سانحه مورد: زلزله بم. مقالهٔ ارائه‌شده دومین کنفرانس بین‌المللی مدیریت جامع بحران در حوادث غیرمترقبه، تهران.

۸ شکویی، ح. (۱۳۸۷). *دیدگاه‌های نو در جغرافیای شهری.* جلد اول. تهران: سمت.

۹. شماعی، ع.، و پوراحمد، ا. (۱۳۸٤). *بهسازی و نوسازی شهری از دیدگاه علم جغرافیا* چاپ دوم. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

۱۰. عباس‌زادگان، م.، و روستا، م. (۱۳۸٦، آذرماه). ارتقای کیفیت فضاهای شهری در فرآیند بهسازی و نوسازی بافت‌های فرسوده (نمونهٔ موردی: محله صابونپزخانه تهران). مقالهٔ ارائه‌شده در اولین همایش بهسازی نوسازی بافت‌های فرسوده شهری، مشهد.

۱۱. علی‌الحسابی، م. (۱۳۸٦). طراحی بازسازی از نظر تا عمل. مقالهٔ ارائه‌شده در *سومین کنفرانس بین‌المللی مدیریت جامع بحران در حوادث غیرمترقبه طبیعی*، دانشگاه تهران.

۱۲. فلاحی، ع. ر.، و خورشیدیان، ع. (۱۳۸۵). بررسی تجارت بازسازی روستای توتکابن بعد از زلزلهٔ ۱۳٦۹ گیلان و زنجان از دیدگاه توسعه. مقالهٔ ارائه‌شده در دومین کنفرانس بین‌المللی مدیریت جامع بحران در حوادث غیرمترقبه، تهران.

۱۳. لطفی، ص.(۱۳۸۸). مفهوم کیفیت زندگی شهری: تعاریف، ابعاد و سنجش آن در برنامه‌ریزی شهری. *فصلنامهٔ علمی-پژوهشی نگرش های نو جغرافیای انسانی*، ۱(٤)، ٦٥-۸۰

14. Al-Nammari, F., & Alzaghal, M. (2015). Towards local disaster risk reduction in developing countries: Challenges from Jordan. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, *12*, 34-41.

15. Berke, P. R., Kartez, J., & Wenger, D. (1993). Recovery after disaster: Achieving sustainable development. *Mitigation and Equity, Disasters*, *17*(2), 93-109.

16. CBSE (Central Board of Secondary Education). (2006). *Natural hazard and disaster management*. A Supplementary Textbook in Geography for Class XI on UNIT 11: Natural Hazards and Disasters, Press Reetviheet Vihar, Delhi.

17. ECHO (European Community Humanitarian Office). (1999**).** *The geography of disasters, geography in humanitarian assistance.* Retrieved from, http:// membres.lycos.fr/dloquercio/knowhow/ Ressources/ geography/ Geography.pdf

18. Greenberg, M. (2014). The disaster inside the disaster: Hurricane Sandy and post-crisis redevelopment. *New Labor Forum*, *23*(1), 44-52.

19. Imperiale, A. J., &Vanclay, F. (2016). Experiencing local community resilience in action: Learning from post-disaster communitie. *Journal of Rural Studies*, *47*, 204-219.

20. Iuchi, K. (2014). Planning resettlement after disasters. *Journal of the American Planning Association*, *80*(4), 413-425.

21. Powell, P. J. (2011). Post-disaster reconstruction: A current analysis of Gujarat's response after the 2001 earthquake. *Environmental Hazards*, *10*, 279-292.

22. Rafieian, M., & Asgary, A. (2013). Impacts of temporary housing on housing reconstruction after the Bam earthquake. *Disaster Prevention and Management*, *22*(1), 63-74.

23. Smith, K. (1996). *Environmental hazards: Assessing risk and reducing disaster* (2nd ed.). London: Routledge.

24. Smith, K. (2000). *Environmental hazards: Assessing risk and reducing disaster* (3rd ed.) .New York: Routledge.

25. Sutton, J., & Tierney, K.(2006*). Disaster preparedness: Concept, guidance and*

research, natural hazards center. University of Colorado Boulder: Institute of Behavioral Science.

26. Trondheim, R. J. (2002). *Reducing disaster vulnerability through local knowledge and capacity: The case of earthquake prone rural communities in India and Nepal* (Unpublished doctoral dissertation). Norwegian University of Science and Technology, Norway.
27. United Nations. (1992). *Disaster management training programme, an overview of disaster management: Trainer's guide*. New York: United Nations.
28. Zetter, R., & Boano, C. (2010). Space and place after natural disasters and forced displacement. In G. Lizarralde, C. Davidson, & C. Johnson (Eds.), *Rebuilding after disasters: From emergency to sustainability*. (pp. 206-230). London: Taylor and Francis.